

Ольга Головченко

ГОЛОВЧЕНКО Ольга Віталіївна — кандидат філософських наук, доцент фінансово-правового коледжу Київського національного університету імені Т. Шевченка. Сфера наукових інтересів — історія філософії, етика та естетика, діловий етикет.

ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ П. ЮРКЕВИЧА І ЙОГО ПЕДАГОГІКА

Стаття присвячена аналізу філософії освіти П.Юркевича яка ґрунтувалася на педагогічних поглядах мислителя.

***Ключові слова:** філософія серця, педагогіка, філософія освіти, моральний розвиток особистості.*

Ім'я П.Юркевича більше відомо у контексті української філософії. Проте чимало здобутків досягнуто ним і в галузі педагогіки. Він був талановитим викладачем Київської духовної академії і Московського університету. Його учень, відомий російський філософ В.Соловійов все своє життя згадував про нього як про найкращого лектора. Вагомим був і його внесок у визнання педагогіки обов'язковою навчальною дисципліною. Ми ж хочемо тут сказати про створення П.Юркевичем специфічного напрямку філософії освіти, ґрунтом до якої стали його педагогічні погляди.

Особливо плідним, незважаючи на несприятливі обставини, для нього виявився московський період, який прийнято відліковувати з 1861 року. В період викладання в Київській духовній академії він більше переймався дискусійними питаннями філософії того часу, тоді як у Московському університеті його більше цікавили питання педагогіки. Філософії він присвятив тут лише одну працю «Розум згідно з ученням Платона досвід згідно з ученням Канта» (1865), але і в ній увагу зосереджено на проблемі переорієнтації освіти, перед усім університетської.

Зверненню до педагогіки безперечно сприяв перехід П.Юркевича 1864 року на кафедру педагогіки Московського університету. Пізніше за його пропозицією Рада Московського уніве-

© О.В. Головченко, 2012

ситету ввела педагогіку до програми навчання обов'язковим предметом для студентів тих факультетів, по закінченню яких їх доля була б пов'язана з педагогічною діяльністю. Педагогічну діяльність П.Юркевича було високо оцінено і адміністрацією університету — з 1869 по 1873 рік він обіймав посаду декана історико-філософського факультету.

Але безпосередньо причиною повороту П.Юркевича від філософії до педагогіки у московський період його діяльності, на думку сучасних дослідників його спадщини В.Горського і А.Тихолаза, був тодішній суспільно-духовний клімат у центрі Російської імперії. В Київській академії, існувала свобода мислення, яка сприяла формуванню в П.Юркевича власного філософського бачення [1, с.178]. В Москві ж він зіткнувся з компанією налепів і погроз, спровокованою його критичним виступом 1960 року проти відомого твору М.Г.Чернишевського «Антропологічний принцип у філософії».

В ганебній критиці проти П.Юркевича його супротивники (М.Антонович, Д.Писарєв) використовували навіть педагогічні праці [3]. Та не дивлячись на це, йому вдалося здолати опір опонентів і створити досить специфічну педагогіку, що будувалася не тільки на психології, а й таких філософських дисциплінах, як: логіка та етика.

Розробці педагогічних проблем П.Юркевич приділив увагу у таких працях, як: «Читання про виховання» (1865), «Курс загальної педагогіки з додатками» (1869), «Ідеї та факти з історії педагогіки» (1870). В цих роботах ним знову було піднято проблеми розвитку внутрішнього світу людини: моральності, свободи волі, духовності — але, на відміну від київського періоду діяльності, здебільшого не в теоретичній, а в практичній площині, з огляду на шляхи їх вирішення в навчально-виховному процесі.

В них зазначалося, що мета виховання і педагогіки співпадає з метою життя людини, і тому вони мають бути спрямовані на розвиток у ній особистості. «Не те, які потреби полегшують життя пересічної людини, повинно бути керуючим началом педагогіки, зауважує П.Юркевич, всю свою силу вона повинна зосередити на тому, які начала обумовлюють піднесення пересічної людини до істинної людини» [6, с.32]. Звісно ці педагогічні ідеї виходили з його гуманістичної філософії, яка попри релігійний відтінок мала потужний духовний потенціал. У побудові своєї філософії П.Юркевич звертається до символу серця, яким цікавились як вітчизняні (Г.Сковорода), так і зарубіжні (Б.Паскаль) мислителі. Звернення до цього символу, він по-

яснював тим, що «у всіх священних книгах і у всіх богонатхненних авторів серце людське розглядається як осереддя всього тілесного і духовного життя людини, як найістотніший орган і щонайближче вмістилище всіх сил, функцій, рухів, бажань, почувань · думок людини з усіма їх напрямками і відтінками» [8, с.73].

Проте, серце не виступає в П.Юркевича просто біблійним образом або містичним символом, а переростає в ґрунтовну філософсько-теоретичну концепцію. Філософія П.Юркевича виходила з принципу кордоцентризму, що надавав визначального значення у становленні і розвитку особистості серцю. Серце, стверджував П.Д.Юркевич, відкриває в людині її неповторну особистість, єдину у світі індивідуальність. «Людський дух, писав він, є не родовий, а особистий... його дії не суть просто події, визначені ідеєю роду, а вчинки, які вона ставить собі, в особисту провину чи в особисту заслугу. Людський дух є своя власна ідея, а не ідея роду» [2, с.50].

За П.Юркевичем, писав М.Лук, «саме в серці людини міститься основа того, що її уявлення, почування і вчинки мають ту особливість, яка відрізняє душу однієї конкретної особистості від іншої. Іншими словами, уявлення, почування і вчинки завдяки серцю отримують таке особистісне спрямування, що виражають фактично сутність не якоїсь загальної істоти, а окремого справді існуючого індивіда» [2, с.61].

Символ серця привертав до себе увагу і деяких інших представників академічної філософії, зокрема Авсенєва і Скворцова. Проте вони розглядали вчення про серце інакше, насамперед, у фізіологічній і психологічній площинах. Навідміну від них, П.Юркевич тлумачить серце як осередок формування особистості і робить спробу побудувати на основі філософії серця ґносеологічну антропологію — своїм інуванням серце свідчить про недосконалість мислення, яке не вичерпує повноти духовного життя людини; серце може виражати, знаходити й розуміти такі душевні стани, які не піддаються знанню розуму; аби стати діяльною силою духовного життя людини знання повинне проникнути в її серце.

Як і його попередник Г.Сковорода, П.Юркевич ставив серце вище людської душі і духу. «Серце», на його думку, виступає центром, «корінням духовного життя» людини, усіх її пізнавальних дій і моральних вчинків. «Серце в філософії П.Юркевича, пише М.Лук, виступає основою волі, пізнавальної діяльності, морального життя людини. У ньому зосереджується всі моральні почуття людини,

воно і скрижаль, на якому викарбуваний природний моральний закон» [2, с.46]. Проте П.Юркевич пішов далі від Г.Сковороди у розвитку філософії серця. Останнє переросло у нього у концепт, який він послідовно розповсюджує на всі головні сфери духовної діяльності людини, а саме: науку, філософію, мораль, релігію, тощо. «Філософія серця» стає і духовною підвалиною його педагогіки. Саме через неї і будується П.Юркевичем проєкція нової «філософії освіти», до якої ми повертаємося сьогодні.

У філософії серця П.Юркевича найперше турбували етичні питання. З цього приводу Г.Шпет писав, що «моральне», «практичне» мало для нього значення не лише пріоритету інтересу і важливості, але змушувало його розв'язувати і теоретичні проблеми філософії, висуваючи завжди перед його розумовим поглядом власні вимоги» [4, с.608]. Через це П.Юркевич критикував теорію «моральнісного егоїзму» М.Чернишевського, за якою моральні вчинки людини нічим не відрізняються від її фізіологічних потреб, а оскільки людина в своїх потребах завжди чинить із власної користі, то і в моралі виходить також з неї. П.Юркевич засудив такий підхід до розуміння моралі, стверджуючи, що навідміну від тварини, яка діє виключно з користі, людина, вміє оцінювати свої вчинки і вчинки інших людей, у чому головну роль відіграє діяльність серця.

На думку мислителя, будь-який моральний учинок впливає саме з прагнень і почувань серця, а не розуму. Серце визначає вчинки людини і її моральну гідність. За П.Юркевичем, завдяки рухам серця відбувається моральний розвиток особистості. В «Науці про людський дух», він пише, що, «людина розпочинає свій моральний розвиток із руху серця, котре скрізь хотіло б натрапляти на істоти радіючі, зігріваючі одне одного теплом любові, пов'язані дружбою і взаємним співчуттям. Тільки у такій формі здійсненого загального щастя світ уявляється їй як щось вартє існування» [2, с.60].

Але серце, на думку П.Юркевича, не тільки дає витoki моральному розвитку людини, а й слугує тим центром, де зєднуються усі її моральнісні стани і міститься моральнісний закон діяльності і життя людини. «Серце, пише він, є осереддям моральнісного життя людини. У серці поєднуються всі моральнісні стани людини, від щонайвищої таємничої любові до Бога... Серце є таблицею, на якій написаний природний моральнісний закон» [8, с.76].

Окрім цього, стверджує П.Юркевич, серце є також механізмом перевірки моральнісності людини. Залежно від того, пояснює він,

чи добре в людини серце, чи зле, так людина і діє. «Серце людини, пише він, любить добро й вабиться від нього, як око любить споглядати прекрасне видовище й залюбки спиняється на ньому. Цим не заперечується, що як око брутальної людини не може поцінувати витонченого образу, так серце може збайдужати до добра й загасити в собі найкращі прагнення» [8, с.104]. В кризовий час серце допомагає виявити те, що в буденному житті людини ніяк не виявляється. Це здатність її до самопожертвування, навіть до героїзму або, навпаки, неспроможність її до таких вчинків.

Практичне вирішення етичних завдань своєї філософії, насамперед завдання формування моральнісної особистості, П.Юркевич убачав, у педагогіці, яку він називав наукою про виховання. Він уважав, що оскільки етика розглядає норми, які регулюють моральнісне життя людини, то саме вона ставить завдання перед педагогікою. Звідси завдання педагогіки П.Юркевич визначив як застосування загальних законів розвитку людини і світу до цілей виховання, організації освіти, дидактики, тощо. У зв'язку з цим він виокремлював загальну або філософську науку про виховання (етику) прикладну (педагогіку).

Незважаючи на те, що в педагогіці П.Юркевич опікувався передусім моральнісними питаннями, він дивився на її завдання значно ширше. «Розвиток тонкого естетичного смаку, вірного моральнісного почуття, ясного і суворого мислення, складає завдання, які педагог повинен вирішувати постійно. Очевидність естетична, очевидність моральнісна і очевидність логічна, почуття прекрасного, доброго й справжнього, смак, совість та мислення — це істотні основи здоров'я та досконалості нашого духу» [9, с.122-123].

Окрім завдань розвитку особистості, педагогіка, підкреслював П.Юркевич, повинна також виховувати людину і для суспільства. Завдання педагогіці він ставив так, щоб воно: «обіймало б людину й її життя з усіх сторін — з моральної, естетичної, інтелектуальної і релігійної, виховуючи її як для власної досконалості, так і для величних союзів сім'ї, держави і церкви» [5, с.17]. Мислитель наголошував, що не можна будувати загальну теорію виховання на абстрактних ідеях про нього, а треба також враховувати соціальні умови, політичну ситуацію в суспільстві і інші чинники, які на нього впливають. Тільки за такого урахування теоретичні ідеї про виховання будуть приносити людям користь. «Народи освічені і вільні, повчав він, вміють робити школу місцем, яке оточує їх моральною атмосферою свободи» [6, с.247].

У зв'язку з цим він піднімав і питання про роль держави у розвитку освіти. «Держава, писав він, підтримує свої існування й історичне значення спочатку арміями; потім вона усвідомлює могутню силу капіталу й опікується розвитком народного добробуту; нарешті, вона переконується, що до цих умов її сили і значення має долучатися ще одна умова, до того ж найважливіша і нічим іншим незамінна: умова ця є народна освіта» [6, с.6]. З огляду на це, держава, на думку П.Юркевича, має піклуватися про освіту, підтримувати її і спрямовувати.

П.Юркевич належав до тих мислителів, що обстоювали необхідність переосмислення з часом усієї теорії про виховання, бо цього потребує реальне життя, яке привносить свої корективи. З боєм він константував негативні тенденції у розвитку освіти XIX століття. «Наш час, писав він, не такий сприятливий для розвитку і розквіту університетів. Політехнічна школа зі своїм багатознайством, зумовленим потребами особи та народу, з багатством відомостей без вищого принципу, яка не має нічого привабливого для ідеальної людської особистості, ця школа загальнокорисних пізнань так само характеризує наш час, для якого знання є силою» [7, с.299-300].

Особливо його турбував стан педагогічної науки, яка замість того аби бути наукою про виховання, обмежувалась завданнями навчання. Через це в суспільстві почастішали настрої, що звинувачували розвиток освіти і науки в поширенні аморальності. У відповідь їм П.Юркевич зазначав, що «допоки навчання не буде поставлене в чітку і повну залежність від виховання,... скарга на аморальність, що мовби поширюється з розповсюдженням знань, буде небезпідставною» [6, с.45].

У своїх «Читаннях про виховання» найбільше він висловлював занепокоєність тим, на якому рівні викладається педагогіка майбутнім вчителям. Він указував, що те, що читається в різних школах під назвою педагогіки, «не вияснило ще для себе ідеї народного вчителя», не усвідомило для себе завдань педагогіки. Одночасно воно не відповідає і запитам тих, хто навчається. Адже «молоді вчителі, на його думку, здатні слухати і розуміти читання більш серйозні, ніж їм надаються» [9, с.4].

Піддаючи нищівній критиці існуючу в той час практику підготовки народних вчителів, П.Юркевич уважав, що «вчитель повинен знати незрівнянно більше і повинен бути підготовленим незрівняно серйозніше, ніж як в нас це передбачають» [9, с.4]. Вчи-

тель обов'язково повинен мати чітке уявлення про науки і мистецтва, які він викладає. Коло його знань та інтересів має бути досить широким. На думку П.Юркевича, це необхідно для того, аби в навчально-виховному процесі він давав дітям не поверхневі знання, а систему знань, які мають неформальний характер і потрібні в майбутньому для їх гармонійного розвитку. Знання, викладені на суто формальному рівні, з точки зору мислителя, користі не принесуть. «Уривкові відомості скільки б вони ни були корисними, зазначає П.Юркевич, розсіюють дух і ніби тягнуть його в різні боки, що шкідливо у моральнісному відношенні» [2, с.4].

Завдання вчителя, говорить П.Юркевич, дуже складне — визначити метод подачі матеріалу та потрібну міру взаємозв'язку між почуттєвим і абстрактним. Треба зауважити, що сучасна школа порушує цей взаємозв'язок на користь абстракцій, які для дитини є штучними. Абстрактні поняття мають бути поєднані з чуттєвим спогляданням. В цьому випадку знання будуть ґрунтовні, а мислення чітке. «Навчання, пише П.Юркевич, повинне розширювати розумовий кругозір вихованця і разом з тим зосереджувати його на тривкій, незмінній основі» [2, с.4].

Окрім цього, майбутній учитель, на думку П.Юркевича, повинен володіти різними «методами» викладання, які б дозволили на практиці застосувати індивідуальний підхід до кожного вихованця. Виховання, каже він, складний процес, бо дуже часто піддається випадковому впливу і потребує в кожному окремому випадку індивідуального підходу. В нас же забувають про врахування цієї обставини і часто покористовуються вже звиклим і опрацьованим методом.

Через це для досягнення мети виховання П.Юркевич радив враховувати особистісні нахили і здібності, необхідність формування волі і потреби в постійній розумовій роботі. Вчитель, наголошує П.Юркевич, мусить враховувати інтереси учнів. Головне завдання вчителя має зводитися до вдалого поєднання інтересів учнів з програмними завданнями. Треба в дитині розвинувати те, що їй по душі, що їй цікаво, до чого в неї існує природний потяг. Майбутній учитель, на думку П.Юркевича, має бути також здатним до самовдосконалення і самовиховання, поважати громадську думку. Для учнів це буде наочним прикладом в навчанні і переконливим доказом в необхідності власного самовдосконалення і самовиховання, адже «всяке виховання є самовиховання» [6, с.76]. Вчитель же завжди зможе відповідати вимогам часу, що їх він ставитиме перед

освітою і пошануватись суспільством. П.Юркевич уважав правильно вихованою таку людину, у якої в особистості немає нічого відштовхуючого, а в її поведінці — нічого образливого щодо суспільних устоїв, тобто людину людяну.

У вихованні цих особливостей характеру П.Юркевич надавав суттєвого значення релігії. До виховання людяності, на його тверде переконання, може привести тільки віра в Бога, яка якимось чином лагодить внутрішній світ людини. З причини цього у педагогіку, на його думку, слід запровадити християнські істиниті ідеали і забезпечити релігійність навчання, яка передбачає релігійне ставлення до усього святого. «Не завжди, — пише П.Юркевич, — потрібне навчання релігійності, але завжди потрібна релігійність навчання. До всього зразкового, істинного та доброго, повчає він, слід ставитися релігійно як до святого» [6, с.236].

Для цього, радить П.Юркевич, навчання має бути організоване таким чином, щоб воно формувало в учнів морально-релігійні переконання. Формування правильних морально-релігійних переконань допомагає засвоїти ідеали християнської моралі, які сприяють розвитку і становленню людського духу. «Навчання, справляє найсильнішу виховну дію тоді, коли воно твердо накреслює у свідомості та серці вихованця правильні морально-релігійні переконання» [6, с.235]. Шляхами забезпечення їх формування у процесі навчання, на думку П.Юркевича, є навчання учнів вірі, релігійних обрядів і канонів, формування емоційно-забарвленого морально-естетичного ставлення до істини, добра і досконалості, які за своїм справжнім духом Богопізнання служіння Богові, через уведення в школу закону божого [6, с.237].

Таким чином, налаштоване навчання, стверджував П.Юркевич, дозволяє розв'язати головну мету навчання, яку він визначив як трієсте завдання: «сприяти людині у досягненні найвищої досконалості; у другому — зробити її здатною до виконання обов'язку у церкві; у третьому — сприяти їй у виконанні її особистого покликання. Ці три напрямки поєднуються у одному: виховання повинно переслідувати ту мету, яку б переслідував сам вихованець, якби був зрілим» [9, с.9].

Таким чином, як і в філософії, так і в педагогіці, незважаючи на суттєві здобутки в розробці її проблем, П.Юркевич зробив величезну поступку релігії і церкві. Тому звертаючись до них, при розробці сучасної філософії освіти слід підходити зважено, творчо

і критично як до філософії християнського антропологізму. Будувати сучасну філософію освіти на ідеї бога і віри, запроваджувати в початкових закладах вивчення закону божого, освіти і педагогіки релігії і церкви було б помітним кроком назад, а не виявом найвищої духовності.

Література

1. Горський В.С. Історія української філософії / Горський В.С. — К., 1996. — 287 с.
2. Лук М.І. Етичні ідеї в філософії України другої половини 19 — початку 20 ст. — К., 1993. — 150 с.
3. Тихолаз А. Передмова / Юркевич П.Д. // Вибране. — К., 1993. — 398 с.
4. Шпет Г.Г. Философское наследство П.Д. Юркевича / Юркевич П.Д. // Философские произведения. — М., 1990. — С. 578-638.
5. Юркевич П.Д. Идеи и факты из истории педагогики. По поводу сочинения М.Л.Модзалевского. Очерки истории воспитания и обучения / Юркевич П.Д. // Журнал Министерства народного просвещения. — 1870 — № 9. — С. 1-41. — № 10. — С. 127-188.
6. Юркевич П.Д. Курс общей педагогики с приложениями / Юркевич П.Д. — М., 1869. — 404 с.
7. Юркевич П.Д. Розум згідно з ученням Платона і досвід, згідно з ученням Канта / Юркевич П.Д. // Вибране. — К., 1993. — С. 230-303.
8. Юркевич П.Д. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого / Юркевич П.Д. // Вибране. — К., 1993. — С. 73-114.
9. Юркевич П.Д. Чтения о воспитании / Юркевич П.Д. — М., 1865. — 272 с.

Головченко О.В.

ФИЛОСОФИЯ СЕРДЦА П. ЮРКЕВИЧА И ЕГО ПЕДАГОГИКА

Стаття посвящена аналізу філософії образования П. Юркевича котра основувалась на педагогических взглядах мислителя.

Ключевые слова: философия сердца, педагогика, философия образования, моральное развитие личности.

Holovchenko O.V.

PHILOSOPHY OF HEART P. YURKEVICH AND HIS PEDAGOGICS

The article is sanctified to the analysis of philosophy of formation of P. Yurkevicha that was base on pedagogical looks of thinker.

Keywords: philosophy of heart, pedagogics, philosophy of education, moral development of personality.

Надійшла до редакції 27.08.2012 р.